

die nog steeds van kracht was. 1) Overtreders en „die geene welke door hun toedoen eenig ongeluk veroorzaken”, zouden een boete van f. 25.— moeten „verbeuren” boven de kosten voor het genezen van de getroffene. En er zou nog eens met grote nadruk gewezen moeten worden op het feit, dat de „meesters voor hunne bedienden en de ouders voor hunne kinderen” aansprakelijk waren.

De goede raad van de heren commissieleden werd helaas door het stadsbestuur niet ter harte genomen. Wel achtte men het rapport van zó groot gewicht, dat men het acht dagen „op de secretarje van stadspolitie” ter inzage legde, zodat alle leden van de raad van de inhoud op de hoogte konden zijn. Toen de zaak op 30 december 1805 wéér aan de orde gesteld werd bleken de heren de kwestie echter niet meer zo belangrijk te vinden. Er werd namelijk genotuleerd, dat „na deliberatie” besloten werd „dat deze zaak provisioneel zal worden gehouden in advis.” De publicatie van 1743 werd dus niet vernieuwd.

Het verhaal maakt evenwel duidelijk, dat het verkeersvraagstuk in de stad Utrecht niet van vandaag of gisteren is. Of de maatregelen — ingevoerd per 1 november 1959 — waarbij een snelheid van 50 km in de binnenstad is toegestaan, de oplossing brachten moet, zéker als men aan de Lijnmarkt denkt, ten eerste worden betwijfeld.

A. GRAAFHUIS

1). Deze publicatie blijkt een hernieuwde bekendmaking te zijn van eerder genoemde maatregelen, nl. van 16 juli 1655. (Zie Bibliotheek der stad Utrecht nr. 1945).

In het Groot Placcaatboek van Van de Water, deel III, blz. 445 wordt nog een publicatie van 1601 vermeld, waarbij aan de voerlieden bevolen werd „in dese Stad neffens haar karren” te gaan.

KLEINE MEDEDELINGEN

BIJLEVELD, JANSKERKHOF

In het onderschrift van de foto hoek Janskerkhof-Korte Jansstraat, gepubliceerd in Oud-Utrecht van oktober, wordt ook gewag gemaakt van „het nog bestaande pand, waarin nu boekhandel Bijleveld gevestigd is”. Van gewaardeerde zijde bericht men ons thans, dat Bijleveld er ook ten tijde dat de foto gemaakt werd, 1900, er al gevestigd was, ja reeds van af 1865.

ORANJEKALENDER 1962

Graag maken wij de lezers attent op de Oranjekalender voor 1962 van Pro Juventute, die voor f2,90 verkrijgbaar is in de boekhandel. (Desgewenst per giro te bestellen door storting van f3,20 op giro 517400 van de Kalenderactie Pro Juventute, Amsterdam). In verband met het vijftienvigjarig huwelijksfeest van ons Vorstenpaar draagt de kalender deze keer een bijzonder feestelijke tint. Naast gekleurde afbeeldingen van de vorstelijke personen, treft men er o.a. een fraaie luchtopname van paleis Soestdijk in aan.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester, p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIER EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 12 / DECEMBER 1961

EEN VERGETEN UTRECHTS SCHRIJVER

De naam van Catharina van Rennes is in Utrecht nog algemeen bekend, maar wie herinnert zich haar oom Isaäk, een befaamd journalist, geestig als zij?

Hij werd 13 september 1844 geboren op de Mariaplaats (E. 439), waar zijn vader Jan van Rennes een broodbakkerij had ter plaatse waar nu het restaurant-café De Poort van Kleef is gevestigd, nr. 7.

Isaäk van Rennes kende heel Utrecht en heel Utrecht kende hem. De brede rand van zijn grijs flaphoedje was omgebogen van al de groeten die hij op zijn wandelingen door de stad moest beantwoorden. Stond hij in bewondering stil voor een oude gevel op Oude Gracht of Vismarkt, dan kwamen de bewoners soms naar buiten om te luisteren naar de geschiedenis van het huis, waarbij hij met zijn stokje aanduidde hoe het was geweest in vroeger tijd.

Hij was een rasechte Utrechenaar die het utrechtse volksleven beschreef zoals zijn tijdgenoot Justus van Maurik het Amsterdamse. Maar terwijl deze een goed zakenman was in het tabaks- en sigarenbedrijf en ook aan literatuur deed, wijdde Isaäk van Rennes zich geheel aan de journalistiek.

Hij was de dagbladschrijver van de Nieuwe Rotterdamse Courant en dagbladcorrespondent noemde hij zich ook in de bundels „In huis en op straat” en „Vonken en vlammen”, waarin hij later 1) zijn humoristische schetsen van het utrechtse volksleven uit het einde der 19e eeuw verzamelde.

Van Rennes vertelt van de toenmalige utrechtse straattypen: Mie de Klomp, Hein de Zeeman en Bram de Mop, figuren die ons mo-

1) In huis en op straat. Utrecht 1882, 2e druk. Zwolle 1888. — Vonken en vlammen. Utrecht 1885.

dern geworden Utrecht niet meer kent, was Daantje niet de laatste?

Hij beschrijft de utrechtse palmzondag, als duizenden wandelaars en een file van rijuigen zich langs de Biltsestraatweg naar het kleine dorp De Bilt bewogen, waar vroeger de palmpaardenmarkt de grote attractie was, maar nu ... niets te zien was.

Grote drukte heerste certijds op pinkstermaandag. Even na midernacht dook uit stegen en sloppen een groot aantal halfdronken mannen en jongens op met lange hengels op de schouder, want dan begon het visgetij, dat nu iedere zondagnacht zou worden vervolgd.

De eigenlijke feestdag brak aan als de zon helder aan de hemel rees en overal in de stad de grote janpleziers stonden om de gezelschappen naar buiten te brengen. Als de mandjes met kadetjes waren ingeladen en allen gezeten, kwam de oudste zoon uit het huis aanlopen met een zorgvuldig toegedekte mand welke hij op de bok zette naast de koetsier, die op het gezicht met te tong zijn lippen bevochtigde. Dan reed men weg door de nog stille straten.

In de singels en in de Leidse Rijn lagen de bootjes gereed, waarin de huisvader in witte hemdsmouwen vrouw en kinderen wegroeiende. Rustte hij even, dan nam hij een teug uit de fles, liet zijn vrouw ook eens proeven en zong met krachtige stem samen met de kinderen van Piet Hein, wiens naam is klein, maar wiens daden groot binne.

De grote drukte was op de Biltstraat, waar op kruiwagens, handkarren en alle denkbare voertuigen scharren, sinaasappels, cocosnoten, eieren en zuur lagen uitgesteld. Doch scharren het meest, want dat was de lekkernij van de pinkstermaandag waarop elk rechtgeaard huisvader dan vrouw en kinderen onthaalde. Voor een der talrijke kroegen gezeten scheurde zo'n familie met de tanden stukken van de taaie vis af en spoelde ze met een glaasje bier naar binnen.

De duizenden die geen scharretjes wensten te eten, reden in de propvolle tramwagens naar Zeist om daar in het bos te wandelen.

Gulle St. Nicolaas

De utrechtse St. Nicolaasviering was enig in ons land, dank zij de studenten. Van twee uur 's middags tot middernacht kon men ze gecostumeerd op straat zien lopen. Zij organiseerden voorstellingen op wagens: een schuitje met matrozen en de nederlandse vlag, dat de Willem Barendsz voorstelde, een troep Tyrolers die een „liefdadigheidsconcert voor den watersnood” gaven, een kar met zeeuwe boeren in gebloemde frakken met slaapmutsen op. Deze groepen bewogen zich niet in optocht, maar verdeelden zich over de voor naamste straten. De gecostumeerden maakten voortdurend onschuldige grappen en waren gul met wijn en sigaren, zodat elk rijtuig steeds door een troep jongens en mannen werd omringd, waarvan verscheidenen zelfs „als gast” mochten meerijsen.

St. Nicolaas zelf reed met zijn beide zwarte knechts op de treden van zijn met vier paarden bespannen open rijtuig rond en strooide

met milde hand sigaren en lekkers uit voor de jeugd; aan de rondwandellende dames bood hij boeketjes aan. Wie zou dan thuis kunnen blijven? In de Lijnmarkt en Choorstraat en op een deel van de Oude Gracht kon men over de hoofden lopen.

De volksfeesten vierde men in de grote tuin van Tivoli. Daar werd de „kermesse d'été” gehouden, een zo getrouw mogelijke nabootsing van de echte kermis. Men „sloeg koek”, at polfertjes, waagde zijn centen op het draaibord en luisterde naar het snarenspel van twee violisten en het gitaargetokkel van twee dames, dat op een paar grote kisten ten beste werd gegeven.

Op de verjaardag der koningen vierde men er het bloemenfeest. Dan stond op elk tafeltje een bloeiende plant en de tuin had venetiaanse verlichting. De toegangsprijs bedroeg twaalf en een halve cent en ieder bezoeker mocht een plant mee naar huis nemen.

In de grote zaal van Tivoli gaf de „Vereeniging tot veredeling van volksvermaken” volksconcerten, die blijkbaar zeer in de smaak vielen. In 1885 deed de zangvereniging Kunstmin zich daar horen. Greep deze wat te hoog en werd enige verveling bij het publiek merkbaar, dan vergoedde de kunstenaar Orelia dit met zijn edel geluid. Vooral zijn „Jantje zag eens pruimen hangen” bracht allen in verrukking. In de zaal heerste de voorbeeldigste orde, aan het verzoek der commissie geen drank mee te brengen, was voldaan.

Er waren nog andere vermaken. „Een voorname plaats, waar men zich kostelijk en kosteloos amuseeren kan, bekleedt in Utrecht de Vischmarkt”, zegt Van Rennes in 1880.

Al de huizen der visverkopers waren toen nog voorzien van grote huifels, waaronder hoge, grote, helder geschuurde tafels met opstaande rand stonden, die herinnerden aan een biljart in een oude boerenherberg, evenals de achter sommige tafels staande ruime banken, met rug- en zijplanken, deden denken aan de banken van een dorpskerk. In zo'n bank zat de hele familie garnalen te pellen, die door elk in een jenever-, bier-, punch- of ander glaasje werden gedaan en later, op een grote schaal verzameld, ten toon gesteld. Voor de grote tafel, die tot het schoonmaken en uitstallen van de vis diende, stonden op straat de hoge tonnen waarop de groene, van binnen roodgeschilderde vaten rustten, waarin „de vis van den dag” zwom, dreef of opgestapeld lag.

Op de brug in het midden van de markt stond het afslaghuisje, waar uit het middenste hok het bovenlijf stak van de afslager die zijn taak 's morgens om half tien begon en met korte tussenpozen eerst in de nacht eindigde. Er werd daarbij aanhoudend geschreeuwd en gescholden, maar steeds op vredelievende wijze beëindigd: op de vismarkt schikte men alles in der minne.

Niet alleen voor de Utrechtenaren maar ook voor vele Amsterdammers was onze vismarkt een attractie en hetzelfde gold van het heilzame water der Mariapomp. Deze stond toen nog niet in een plantsoentje voor het gebouw van St. Joannes de Deo van het gebruik

afgesloten, maar voor ieder toegankelijk op de Mariaplaats. Het kostelijke water werd per schip naar Amsterdam vervoerd en voor een schelling de kruik verkocht. Bij een vorstelijk bezoek te Utrecht mocht het Mariawater niet op tafel ontbreken. Des zondags stonden hele troepen amsterdamsche heren en dames om de pomp geschaard. Het „glaasje” werd hun bereidwillig geleend door de tapper op de hoek, bij wie zij daarna tot beloning een „spatje” gingen drinken. Trouwens even voordat zij aan de pomp kwamen, hadden zij er ook al een „genomen”.

Spookgeschiedenissen

Utrecht had omstreeks 1880 ook nog zijn griezelige amusements: spookgeschiedenissen. Het spookte in een huis van de Voetiussteeg en in het zogenaamd Spanjaardsgat, laatste overblijfsel van het zuidelijk bastion van het kasteel Vredenburg. Als de stormwind door die onderaardse kluizen gierde en de maan haar spookachtig licht wierp door het grote ijzeren rooster boven op de wal, kon men er nog het kreunen en kermen horen van de eerbare bakkersdochter die door een spaans officier werd ontvoerd en daar in een diepe kuil verborgen.

En dan de spookhistorie van de „witte vrouwen”, die na lange jaren een nachtelijk bezoek brachten aan de plek die haar klooster eenmaal met de woning der abdis, de kerk, de bijgebouwen en hof had beslagen tussen de Wittevrouwenkade, de Wittevrouwenstraat en de Plompetorengracht.

Als van alle stadstorens de laatste klokslagen van het middernachtelijk uur waren weggestorven, kwam uit de Lange Jufferstraat een lange rij van juffers, in witte kleren, met witte kappen over het neergebogen hoofd en brandende waskaarsen in de hand. Onder het prevelen van gebeden schreden zij langzaam voort. Op het voorplein van de tegenwoordige H.B.S. voor meisjes gekomen, hieven allen het hoofd op, strekten de armen omhoog en slaakten een luide, smartelijke gil onder het zwaaien met armen dat de kaarsen bluste. Dan staken zij in het duister de hoofden ter beraadslaging bij elkaar. Het was of zij bekommerd waren over het lot der jongere zusters, die onvermijdelijk ten verdere moesten worden geleid door de geleerdheid die haar daar werd ingepompt.

Na deze beraadslaging slaakten zij opnieuw een gil, nog hartverscheurender dan de eerste, en verdwenen één voor één door het sleutelgat in het gebouw. Daarna zag men de witte gedaanten voor de hoge ramen verschijnen en zuchtend haar kaarsen weer aansteken aan een doosje zweedse lucifers dat zij bij zich droegen. In lange rij doorliepen zij biddend alle lokalen totdat zij de zoldertrap opvlogen, in processie over het dak wandelden en zich langs de gootpijp op de aarde lieten neerzakken. Hierop verdwenen zij weer stil in de Lange Jufferstraat. Meermalen moet de concierge der school 's morgens droppels kaarsvet in de lokalen hebben gevonden.

Raadsleden uitgetekend

Behalve het utrechtse volksleven beschreef Isaac van Rennes ook taferelen uit de utrechtse gerechtszaal, vergaderingen van de utrechtse gemeenteraad en zijn raadsleden.

Verslagen van de utrechtse gerechtszaal schreef hij voor het Paleis van Justitie, schetsen van de gemeenteraad als verslaggever van de Nieuwe Rotterdamse Courant, van de raadsleden voor het weekblad De Amsterdammer onder de schuilnaam Jan van 't Sticht.

Van de uitvoerige en zeer vrijmoedige signalementen welke hij van de laatsten gaf, delen wij hier enige passages mee.

Het raadslid Blankenheijm, die op de vergaderingen nooit een mond opendeed, werd aldus beschreven:

„Bij de vele deugden, die den heer Blankenheijm wel zullen sieren en waarvan we vermoedelijk wel alles zullen hooren bij zijne begrafenis, welke de Hemel tot in verre toekomst gelieve te verschuiven, is er ééne die hem als Raadslid bijzonder beminnelijk maakt.

Als hij ooit een devies voor zijn wapen noodig heeft, dat hij er dan in schrijve: „Swyght Utrecht”. Hij kan met de grootste gemoedsrust — dat anderen er toch een voorbeeld aan mochten nemen — uren lang naar zijn medeleden zitten kijken, zonder blijkbaar een enkel oogenblik den lust in zich te voelen opkomen om eens een woordje mee te spreken” 2).

Prof. Wefers Bettink wordt ons als zelfbewust man geschilderd:

„Reeds zijne entrée roept uit: hier ben ik! Met haastige tred komt hij de deur in, gewoonlijk met den zakdoek nog in de hand, dien hij uit de pas neergehangen overjas heeft gehaald, maakt hier en daar een lichte buiging, wipt met groote beweeglijkheid een klip in de groene tafel op en gaat, neus en knevel met zijn helder witten zakdoek onophoudelijk liefkoozende, zitten, naast zijn collega (steeds als Raadslid gesproken) naast zijnen collega Kaag, den onschuldigen dikken collega Kaag, die geen meerdere zelfbewustheid bezit dan er in zijn buik kan, en dan ook totaliter in het donker zit” 3).

Wethouder B. Reiger, de latere burgemeester, komt er beter af:

„Niets bijzonders om te zien! Niet te groot, niet te klein, niet te dik, niet te mager, niet te ernstig, niet te luchthartig, niet te jong, niet te oud, niet praatziek, niet stilzwijgend — een gemeenteraadslid naar Gods hart” 4).

Zijn de heren ingenomen geweest met hun literaire portretten? Wij weten het niet, wel dat dit genre veel opgang maakte en allereerst navolging vond. Als we nu, bijna zestig jaar nadat Isaac van Rennes in 1904 overleed, nog wel eens een geestig raadsverslag te lezen krijgen, mogen we dan de man niet herdenken die hier het voorbeeld gaf?

C. CATHARINA VAN DE GRAFT

2) De Amsterdammer van 31 mei 1891.

3) Aldaar, 19 juli 1891.

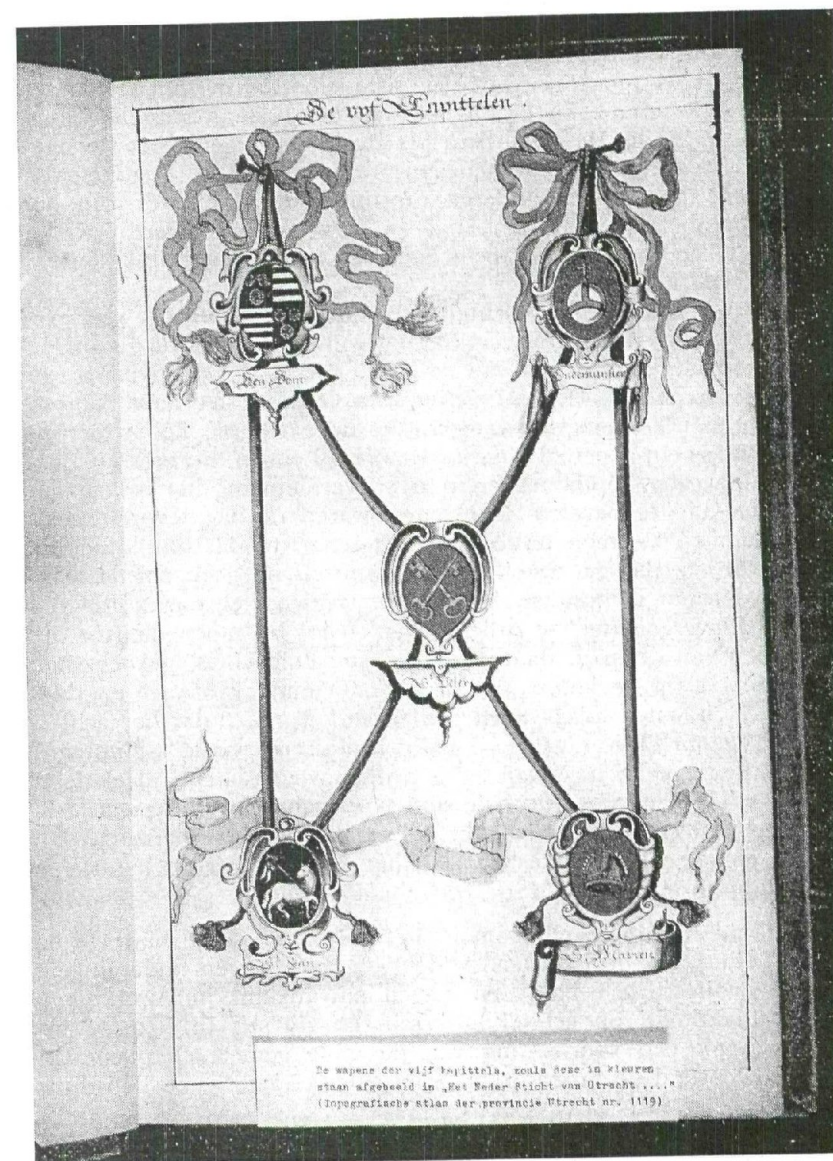
4) Aldaar, 25 oktober 1891.

Voor zover wij weten is er op geen enkele wijze aandacht geschonken aan het feit, dat bij decreet van keizer Napoleon van 27 februari 1811¹⁾ - nu 150 jaar geleden - een einde gemaakt werd aan het eeuwenlange bestaan der vijf utrechtse kapitels. Menigeen zal zich afvragen of het in de herinnering terugroepen van deze daad van Napoleon wel van belang is. Wij dachten van wel, omdat de kapitels van de Dom, Oudmunster, Sint Pieter, Sint Jan en Sint Marie in vroeger tijden een veel beduidender rol in het geestelijk en maatschappelijk leven van onze stad hebben gespeeld, dan men in het algemeen nu nog weet.

De keizer der Fransen bepaalde in het opheffingsdecreet o.m. „dat alle goederen van geestelijken oorsprong in de departementen van Holland, welker revenuen niet strekken tot het salariëren van leeraren van den godsdienst, tot goedmaking van de daartoe betrekkelijke kosten, of van die voor het publiek onderwijs”, met de domeingoederen verenigd werden. Eenzelfde lot trof de bezitters van goederen „bevorens bezeten door gilden of stichtingen, welke afgeschaft zijn, of door bevoorregte lichamen”. Binnen drie maanden moesten aan het secretariaat van de generale intendance der financiën en van de publieke schatkist alle stukken worden toegezonden, waaruit was af te leiden „zulke sommen als zij mogten hebben betaald” en wat zij gedurende de laatste vijf jaren aan inkomsten genoten hadden²⁾.

Direct na ontvangst van het bericht, kwamen de kanunniken van de kapitels bijeen. Die van St. Pieter op 11 maart 1811³⁾. De heren werden ervan op de hoogte gebracht, dat „op gisteren” een brief van de staatsraad intendant-generaal der Finantiën in Holland was ontvangen met een afschrift van het keizerlijk bevel, waarin geadviseerd werd „om ten spoedigste de somma waarvoor UEd. desselfs praebende heeft gekogt, benevens desselfs revenuen der vijf laatste jaren op te geeven”.

Door de Domheren werd de kwestie enige dagen later (op 15 maart) besproken⁴⁾. Men „meende in 't zekere geïnformeerd te zijn, van eenige nadeelige geruchten dewelke er zins wijnige dagen nopens de vernietiging der Capitullen verspreyd wierden”. In een laatste poging om de dreigende ondergang te keren, werd besloten twee heren (mr. H. M. A. J. van Asch van Wyck van Oudmunster en mr. H. L. Swellengrebel van St. Jan) naar Parijs af te vaardigen om „op alle mogelijke wijze ten voordele van de capitule aldaar werkzaam te

¹⁾ Décret impérial concernant les biens ecclésiastiques dans les Département de de la Hollande.

²⁾ Vertaling van J. M. Kemper in de door hem uitgegeven Verzameling van wetten en decreten betrekking hebbende tot de inlijving en organisatie der Hollandsche Departementen. Den Haag. 1812. blz. 596 e.v.

³⁾ Archief van het kapittel van St. Pieter nr. 50.

⁴⁾ Archief van het kapittel ten Dom nr. 2, deel 25.

zijn". Niets mocht echter baten. De inspecteur der domeinen E. Temminck zou weldra naar Utrecht komen om de gelden in bezit te nemen en onder de administratie van A. J. Mansvelt, rentmeester-generaal der domeinen in het voormalig departement Utrecht te brengen. Isaäc J. A. Gogel, de latere minister van Financiën, twijfelde er niet aan of de kapittelheren zouden hem, als intendant-generaal, alle vereiste medewerking geven, want alleen dan zou hij „eene zoo veel mogelijk volledige schadeloosstelling bij de keizer kunnen „obtinieren". Zo kwam ook aan het bestaan van het Domkapittel een einde. De deken van het kapittel bezegelde het slot met „een gepasten en aandoenlijken aanspraak over het vernietigen zoo van dezen als van den anderen capitulen, dewelke altijt van het hoogste aanbelang voor den Stad en derzelver ingezetenen waren geoordeeld en zoo vele notabele Familien tot een werkelijk soutien hebben verstrekt"

De heren van St. Jan zochten op andere wijze uitstel van executie te verkrijgen. In hun vergadering van 16 maart 1811 ⁵⁾ gingen zij accoord met het vertrek van de heren mr. F. J. O. Boymans van St. Pieter en mr. F. H. A. Drieling van Oudmunster naar Amsterdam om met de hoogste vertegenwoordiger van de keizer in ons land, gouverneur-generaal Charles Francois Lebrun, hertog van Plaisance „deswegens te aboucheeren en bij vernieuwing het belang der capittelen aan te bevelen". De heren waren de dag tevoren reeds vertrokken en kwamen terneergeslagen terug, omdat hun duidelijk was geworden, dat de opheffing der kapittels op geen enkele wijze meer was tegen te houden. De minister had echter toegezegd „billijke schadevergoeding" te zullen geven. Ieder lid moest daartoe op-gave doen van de prijs, waarvoor hij „zijne Praebende" gekocht had en verder rustig de komst van de heer Temminck afwachten. Mogelijk kon het nog „daar heen gedirigeerd worden, dat het achterstallige behoorlijk verantwoord en geliquideerd werde". Uiteraard waren allen „zeer aangedaan en getroffen wegens het nadeel daardoor aan Hen en aan de gehele stad ⁶⁾ toegebracht". Zij zagen echter geen andere weg dan in het keizerlijke bevel te berusten. Op vrijwel gelijke wijze kwam ook aan het bestaan van de kapittelen van Oudmunster en St. Marie een einde.

Het is beslist onmogelijk om in het bestek van deze bijdrage de ontwikkeling, die de kapittels in de loop der eeuwen ondergingen, enigszins volledig te behandelen. Lagen aanvankelijk hun werkzaamheden uitsluitend op geestelijk terrein en zijn zij in feite te beschouwen als een voortzetting van de oude gemeenschappen van geestelijken rond de bisschop en de bishopskerken ⁷⁾, op den duur

⁵⁾ Archief van het kapittel van St. Jan nr. 1, deel 32.

⁶⁾ H. Keetell vermeldt in zijn Dagverhaal, dat de burgerij door de vernietiging der kapittels „eene jaarlijksche verteeering van ruim 150.000 guldens" zou derven.

⁷⁾ W. Nolet en P. C. Boeren, Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen. Amsterdam. 1951. blz. 177.

lieten zij zich ook in politiek opzicht gelden. In het gewest Utrecht waren zij — samen met de ridderschap, de stad en de kleinere steden — evenredig in de statenvergadering vertegenwoordigd. En na de reformatie wisten zij zich daar als „geëligeerden" te handhaven.

Aan hun *eigenlijke* betekenis kwam echter door de hervorming een einde. Het lidmaatschap van een kapittel werd allengs een eretitel. Van kerkelijke handelingen was geen sprake meer. Het bezit van prebenden of preuven ⁸⁾ was alleen financieel nog maar van belang. Dat deze sterk in waarde stegen, toen aan de eigendom ervan ook politieke voordelen verbonden werden, spreekt vanzelf. Meermalen werd op deze ongewenste toestand de aandacht gevestigd. De opbrengst der kapittelgoederen zou veel beter voor kerk- en schooldienst en voor sociaal werk kunnen worden aangewend, zo werd beweerd. Het hielp echter allemaal niets. Tot in 1811 keizer Napoleon zijn besluit nam en onder het eeuwenoude bestaan van de kapittels voor goed een streep zette.

A. GRAAFHUIS.

⁸⁾ Tot het Domkapittel behoorden vanouds 40 prebenden. De andere kapittels bezaten er in totaal 102 (Oudmunster 22, Sint Pieter 30, Sint Jan 20 en Sint Marie 30).

NOGMAALS: DE KATTENKAMPEN TE AMERSFOORT

In het vorige nummer — op blz. 123 — wijdt de heer S. W. Melchior een korte beschouwing aan de Kattenkampen te Amersfoort. Hij schrijft o.a. „Waarom de Kattenkampen zijn naam te danken heeft, heb ik nergens gevonden."

Helaas heb ook ik dat nimmer zwart op wit gevonden, maar betreffende Metgensbleek in de onmiddellijke nabijheid schrijft de heer Melchior: „Ik las eens een verhaaltje dat het voor enige eeuwen geleden geschiedde, dat een paar amersfoortse juffers als katten verkleed hier in de maneschijn poot aan poot gedanst hadden. Later werden ze wegens heresie gevangen genomen. Het verhaal zal wel afkomstig zijn van de onvolprezen speurder in Amersfoorts verleden pastoor Rootselaar".

Lijkt het teveel verondersteld dat de naam „Kattenkampen" met deze zaak verband houdt? Het lijkt mij zelfs zeer voor de hand liggend, vooral als men zich in dit „verhaaltje" verdiept. Want dit is namelijk in het geheel geen „verhaaltje". Bovendien heeft het niets te maken met de onvolprezen pastoor-archivaris Rootselaar.

Om te beginnen vinden we het verhaal reeds vermeld in „Beschrijving der Stad Amersfoort" door A. van Bommel, gedrukt in 1760, op pag. 284 e.v. Voorts vloede uit het dansen als katten verkleed

een proces voort voor het hof te Utrecht. Zoiets kunnen we toch niet meer „een verhaaltje” noemen. Een echt geval van „heresie” is het niet geweest; het was een kwestie van ordinaire toverij. Wel is in het midden van de vorige eeuw een felle polemiek over dit proces ontstaan, waarbij van rooms-katholieke zijde het proces in de sfeer van heresie werd gebracht.

Omdat het kattenverhaal voldoende interessant is wil ik dat in het kort naar voren halen.

We moeten ons daartoe verplaatsen naar — laat ons aannemen — de zwoele voorjaarsnachten van het jaar 1595. In zulke nachten kreeg de Metgensbleek tussen middernacht en één uur bezoek van de 62-jarige Folkert Dircksz, de 28-jarige Anthonis Both, Willem Stevensz, Grietje Segers, Marye Barten en de 17-jarige Hendrikje Folkertsz. Zij dansten, maar niet gewoon als mensen, doch in de gedaante van katten. Alras lekte deze danserij uit en het gevolg was een proces voor het hof te Utrecht. Vooral bij Volcker ging het hof nauwkeurig te werk. Hij werd niet slechts — evenals de andere beschuldigen — op de pijnbank gelegd, doch tevens moest hij de waterproef ondergaan in de Oudegracht bij de Stadhuisbrug. Hierbij bleek dat hij nu eens drijvende, dan weer zinkende was. Hij scheen dus de zwemkunst iets machtig te zijn, hetgeen hem extra noodlottig werd, want een normaal mens kon nu eenmaal — volgens de toen geldende opvattingen — niet zomaar op het water drijven. Het meisje bekende „dat zij het door behulp van den boozen zwaar had doen hagelen” en een der kinderen zeide: „melk te hebben gehaald uit de hecht van een mes, hetwelk hy in eenen boom had gestoken”. Een ander kind bekende: „melk uit eene bieze getapt en deze van den grond te hebben opgeschept”.

Het vonnis over Volcker werd geveld op 14 juni 1595. Als „tovenaer” moest hij worden „geexecuteerd met den viere”, d.w.z. levend worden verbrand, omdat hij „in gedaente van eene grauwe katte” had gedanst met vijf of zes andere katten op de bleek buiten Amersfoort.

Op 26 juli d.a.v. viel het vonnis over Anthonius Cornelisz Bulck. Hij werd eveneens levend verbrand, want hij had des nachts in het veld gelopen, vermomd als wolf. Als zodanig had hij twee beesten gebeten. Later had hij zich vertoond in de gedaente van een kat en „als hy gevangen mede bekend heeft op dezen tyd omtrent zyn hofstede ter presentie ende deur bevel van zyn vaeder uyt de sloote gecarnt te hebben, die zyn voorsz. vaeder met de lepel in een boter nap schepte”. Ook Maria Bartens, echtgenote van Thomas Rijk, en Hendrikje, de dochter van Volcker, werden levend verbrand. Het meisje was nog geen zeventien jaar oud; haar moeder werd op St. Jacobsdag 1594 eveneens als toveres levend verbrand.

De zware vonnissen vielen omdat het allemaal waren: „feyten, zeer leelijk en afgrijzelijk, schrikkelijk en abominabel, geenszins te gedoogen in landen der Christenen, daar de vreeze Gods en de Justitie plaats vinden”.

Hessel Volckersz, ongeveer veertien jaar oud, werd wegens zijn jeugd genadig behandeld. Hij werd gevangen gezet onder Hazenberch. Dirk Volckersz, oud omtrent acht jaren, kreeg dezelfde straf als zijn broertje en ook Gysbert Volckersz, waarvan geen leeftijd staat vermeld, werd voor onbepaalde tijd opgesloten onder Hazenberch. De dertienjarige Elbert Volckersz werd vrijgesproken. Voorzover de kinderen vrijheidsstraffen kregen werden zij bovendien „tot den bloede gegeeseld”. Voorts werd bevolen dat zij aanwezig moesten zijn bij het verbranden van hun zeventienjarig zusje!

Het gruwelijke vonnis werd op 1 augustus 1595 op het Paardenveld voltrokken.

Het geheel is een proces geweest, zoals we in Utrecht haast geen tweede kunnen vinden. Algemeen geldt het nog steeds als voorbeeld van een zeer belangrijk proces wegens toverij in ons land.

Men ziet uit het bovenstaande dat hier geen sprake is van „een verhaaltje, afkomstig van Van Rootselaar”, doch van verschrikkelijke werkelijkheid.

J. H. E. REESKAMP

DE FAMILIE VAN BERCK EN RIJSENBURG

Naar aanleiding van het artikel van Wim Harzing in het oktober-nummer van ons blad over Sparrendaal te Rijsenburg, wil ik daartoe nog het volgende bijdragen, hoewel ik misschien niet direct een positief antwoord geef op de vragen van de heer Harzing.

In de eerste plaats iets over de familie Van Berck. Deze familie is vele jaren lang eigenaar geweest van het kasteel en de heerlijkheid Mijdrecht¹⁾. Laat ik daarbij beginnen met mr. Nicolaas van Berck, die in 1635 door koop van genoemd bezit, heer van Mijdrecht en Heesdorp wordt. Deze Van Berck was aanvankelijk lid van de staten van Utrecht, terwijl hij in 1645 hiervan president werd. Hij overleed in 1652 op 65-jarige leeftijd. Hij liet elf kinderen na, namelijk Jan, Jacob, Jacob, Gijsbert, Christina, Deliana, Geertruyd, Jan, Geertruyd, Nicolaas en Margaretha.

Voor ons doel is slechts het derde kind belangrijk, namelijk de zoon Jacob, heer van Mijdrecht. Dit is de bekende mr. Jacob van Berck, griffier van Utrecht en kanunnik van St. Jan. Hij huwde in 1637 met Anna Uten Bogaard († 1693), en overleed 9 maart 1687. Uit hun huwelijk werden drie kinderen geboren, te weten Jacob, Nicasius en Isabella. Nicasius huwde met Catharina Cock en was secretaris van het kapittel van St. Jan, terwijl Isabella huwde met Willem van Weede, burgemeester van Utrecht.

¹⁾ Zie jhr. mr. E. B. F. F. Wittert van Hoogland, De utrechtsc ridderhofsteden en heerlijkheden (1909).

De oudste zoon Jacob liet in 1754 Sparrendaal bouwen. Hij schijnt aanvankelijk gehuwd te zijn geweest met Anna Maria 'd Ablaing, doch later met Susanna Le Leu, vrouwe van Abcoude en Baambrugge. Uit dit laatste huwelijk werd een dochter Maria Constantia geboren, die op dertienjarige leeftijd de eerste steen van Sparrendaal op 20 maart 1754 legde. Haar vader was toen raad, schepen en burgemeester van Utrecht. Maria huwde in 1758 met R. C. A. W. Baron van Heiden, heer van Rijnestein, en erfde na het overlijden van haar moeder diens predicaat van Vrouwe van Abcoude en Baambrugge.

In de tweede plaats nog iets over de verhouding met Rijsenburg. In de resolutien van de geërfden van Over- en Nederlangbroek, Harderbroek, Sterkenburg en Driebergen over de periode 1710-1740²⁾ lees ik namelijk dat op 16 september 1740 door Jacob van Berck, raad in de vroedschap van Utrecht en schout van Driebergen, alsmede enkele inwoners van Driebergen, aan de geërfden wordt gevraagd om een brug en doorvaart te mogen leggen en maken door de dijk langs de Langbroekerwetering. Ten behoeve van welke vaart of sloot³⁾ dit gevraagd werd, blijkt uit de resolutiën niet, doch wel dat het verzoek wordt afgewezen.

Uit het voorgaande blijkt echter, dat Jacob van Berck in 1740 schout van Driebergen is, zodat dit een motief kan zijn ter verklaring waarom de keuze voor een buitenverblijf mede daarom in Driebergen lag. Bovendien is hij in 1740 weliswaar rechthebbende bij een watering, doch uit de toevoeging van inwoners van Driebergen kan worden geconcludeerd dat van Berck toen (nog) niet in Driebergen woonde en derhalve ook niet op de aan Sparrendaal vooraf gegane hofstede.

Wie echter eigenaar was van laatstbedoelde hofstede, zal vermoedelijk wel ontdekt kunnen worden in de minuten of protocollen van transporten van Driebergen⁴⁾.

E. J. DEMOED

²⁾ Arch. Domkapt. no. 3876.

³⁾ De Schippersvaart?

⁴⁾ Rechterl. arch. no. 1249 en 1251.

RAVEN II

Enige lezers van het maandblad hebben nagedacht over de kwestie Raven, die in het oktobernummer aan de orde gesteld werd. Een hunner vroeg of de naam Raven niet zou kunnen zijn ontstaan uit namen als *Westerhaven* e.d., die hoger gelegen wijkplaatsen te midden van de venen en moerassen zouden aanduiden. Er is zelfs een verhaal overgeleverd, dat het hier een vluchthaven van het Flevo-

meer betrof. Op deze wijze komt men heel gemakkelijk tot de vraag of er misschien een drietal (vlucht)havens - uitwijkplaatsen - geweest zijn, die *Hogerhaven*, *Lagerhaven* en *Westerhaven* heetten.

Een dergelijke verklaring is echter zonder meer onaanvaardbaar, omdat de naam reeds in het begin van de dertiende eeuw als RAVEN voorkomt. En aan de genoemde „overlevering” moet - zeker in dit soort zaken - niet al te veel waarde worden toegekend.

Vervolgens is gedacht aan de mogelijkheid, dat Raven ook wel *Rade-ven* genoemd kan zijn, het omgekeerde van *Ven-Rade*, dat tot Venraai werd. Maar ook deze veronderstelling moet ter zijde worden gelegd, omdat men hier eerder „rode” in samenstellingen van geografische namen zou verwachten, zoals er meerdere bekend gebleven zijn. Namen als *Berkenrode*, *Beukenrode* zijn hiervan sprekende voorbeelden. *Rade* is oost-nederlands, maar ook daar schreef men *Rode* tot ver in de middeleeuwen.

In mijn eerste artikeltje moet ik nog een kleine zetfout herstellen. De middeleeuwse verhalen, die te berde gebracht werden, gaan over *Diederik van Bern*. Deze Diederik van Bern was de oostgotische koning Theodorik de Grote, die na een driejarig beleg in 489 *Ravenna* veroverde en aldaar als koning van Italië en Dalmatië zijn residentie had. Hij was een zeer bekwaam man en wist zijn gebied in alle rust te besturen. Na zijn overlijden in 526 echter brak een periode van oorlogen aan, die uiteindelijk tot de algehele ondergang van het eens zo machtige oostgotische rijk hebben geleid. Theodoriks naam bleef, mede als gevolg van zijn sterke persoonlijkheid en bezonnen natuur, in Europa in hoog aanzien. Hij werd al spoedig het middelpunt van vele overleveringen van verschillende herkomst. Als „Dirk met de Beer” komt hij nog voor in de twentse folklore.

Bij de beantwoording van de vraag hoe de naam Raven is ontstaan en waaraan of aan wie deze werd ontleend, moet naar alle waarschijnlijkheid in de richting van Raven - Ravene - Ravenna worden gezocht¹⁾. Vóór de opkomst van de franse lyrische en epische kunst, die door riddermatige zangers in de germaanse landen verspreid werd, waren vooral de overleveringen uit de tijd der *volksverhuizing* in het epos vastgelegd. Het waren met name de *geestelijken*, die naar het voorbeeld der klassieke auteurs grote helden-epen dichtten over de door de volksverhuizing sterk vervormde, maar in wezen historische gegevens der oudgermaanse heldensage. Deze belangstelling van geestelijken voor de dichtkunst leidde tot projectie van namen uit de poëzie in de door hen gestichte nederzettingen. Zo vinden wij in de Ronde Venen, die eigendom waren van de proost en het kapittel van St. Jan - te Utrecht en ten zuiden daarvan - de

¹⁾ Zoals bekend is lag Ravenna eertijds temidden van moerassen. Het is mogelijk, dat de naam Raven ontstond, doordat de naamgever op het idee kwam, dat het ten zuiden van Utrecht gelegen gebied op dat rond Ravenna leek.

namen *Demmerik* = Denemarken (Lanceloet), *Portengen* = Bretagne (koning Arthur), *Kockengen* = Cokanje en andere. *Raven* = Ravenna zou in deze rij heel goed passen, omdat Diederik van Bern een zeer grote rol gespeeld heeft in de saksische sagen vóór de zegetocht der franse poëzie en ook nog daarna in Zuid-Duitsland, in Oostenrijk en in Scandinavië ²⁾.

Al is de oplossing van het gestelde probleem nog niet gegeven, het vinden van een historisch verantwoorde naamsverklaring is door het bovenstaande wellicht mogelijk geworden. Vermoedelijk komen wij later nog eens op de zaak terug.

A. GRAAFHUIS

²⁾ Dankbaar maak ik gewag van de voortreffelijke hulp mij geboden door prof. dr. J. A. Huisman, directeur van het Instituut voor Oudgermaanse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht.

NIEUWE PUBLICATIES

R. R. Post, *Studiën over Adriaan VI. De beneficijs van Adriaan Florenszoon*. In: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, 3, 1961, blz. 341-351.

Critische beschouwing over de beneficijs, door Adriaan Florenszoon tijdens zijn kerkelijke carrière verworven. Ook hij was daarin een man van de late middeleeuwen. Na zijn pauskeuze heeft hij er afstand van gedaan, ten dele ten gunste van vrienden en dienaren.

H. van der Wiel, *Drieguldens, guldens en halve guldens van Utrecht*. In: *Jaarboek voor munt- en penningkunde*, 47, 1960, blz. 59-79. Met afb.

Gedetailleerd overzicht van de typen bij genoemde munten uit de jaren 1681-1799. Veranderingen in de muntstempels gaan meestal samen met het optreden van nieuwe stempelsnijders of, met de historisch juistere naam, ijzersnijders. De munten vertonen aan de voorzijde het gekroonde wapen der provincie, aan de andere zijde Minerva met speer en vrijheidshoed en het randscript *Hanc tuemur hac nitimur*. Na de algemene invoering van de Staten-driegulden als standaardmunt in 1694, wordt het provinciale wapen op de voorzijde vervangen door het generaliteitswapen. De vrijwel complete reeks stempelsnijders aan de utrechtse Statenmunt is in het artikel te vinden.

J. W. C. van Campen, *Utrechtse „edelmanswoningen”*. In: *Jaarverslag 1960 van de Nederl. Kastelenstichting*, blz. 5-13.

Inleiding gehouden op de vierde Kastelendag, 23 april 1960 te Utrecht. Over de middeleeuwse woonburchten te Utrecht, merendeels aan de Oudegracht gelegen, in het bijzonder over de huizen Zoudenbalch, Keizerrijk, Drakenburch en Oudaen.

K. Kouwenberg, *De pioniers der Nederlandse filatelie*. In: *De postzak* (orgaan van de ned. vereniging van poststukken- en poststempelsverzamelaars), 1960, nr. 57, blz. 80-81, 1961, nr. 58, blz. 8-11 en nr. 59, blz. 31-33.

Handelt over de boekhandelaar W. F. Dannenfelser (1826-1894) te Utrecht, uitgever van de eerste postzegelcatalogus (*Vade-mecum*) en de eerste postzegelalbum in de nederlandse taal (1863). v.C.

KLEINE MEDEDELINGEN

LOPIKS KERK BLIJFT BEHOUDEN

De hervormde kerk van Lopik zal gerestaureerd worden. Na uitvoerige besprekingen is dit besluit genomen. In 1950 was het eerste contact met monumentenzorg. De gemeente kreeg toen het advies om een sloopvergunning aan te vragen. Maar gezien het feit, dat er totaal geen geld beschikbaar was om een nieuwe kerk te bouwen werd dit advies niet opgevolgd. Wel is men sindsdien aan een nieuwe kerk gaan denken. De inzameling van gelden begon in 1954.

Toen men in 1960 plannen voor nieuwbouw wilde gaan maken werd allereerst de sloopvergunning aangevraagd. Het antwoord van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg was afwijzend. De minister zou bereid zijn subsidie te verlenen voor restauratie.

De gemeente heeft deze gang van zaken niet zo maar aanvaard. Na een bespreking heeft monumentenzorg aangeboden een voorlopig restauratieplan met begroting te geven, zodat de gemeente een indruk van het geheel kon krijgen. Daarnaast stond een schetsplan met begroting van een nieuw te bouwen kerk. Na kennisgeving van deze stukken sprak een overgroot deel van de gemeenteleden zich uit voor restauratie, zodat de kerkvoogdij, samen met de bouwcommissie, het besluit nam om tot restauratie over te gaan.

HONDERD JAAR „JAN VAN BEERS”

Op 1 december vierde de Koninklijke Rederijkerskamer Jan van Beers te Utrecht onder de zinspreuk: „Steeds Beter” haar honderdjarig bestaan. Over de geschiedenis van dit amateur-toneelgezelschap gaf de N.R.C. van 28 november 1961 een uitgebreid overzicht. Wij nemen over de passage, die over het ontstaan en de naamgeving gaat.

Op zondag 1 december 1861 's middags om vijf uur, kwamen negen jonge mensen van het mannelijk geslacht in het Gebouw voor K. en W. te Utrecht bijeen en werd de „Vereniging tot oefening van stijl en welsprekendheid” opgericht. Aanvankelijk met het doel het houden van voorlezingen (inleidingen over de... eerlijkheid en over... makelarij in warm vlees!), het houden van improvisatiën, declamatie en anderszins. Zoals men ziet kwam het toneel er nog niet direct aan te pas.

In die dagen was de vlaamse dichter Jan van Beers, die hier te lande veelvuldig optrad met eigen gedichten, een zeer populaire figuur. Daar men ook in de kringen van de nieuwe vereniging met grote voorliefde zijn poëzie ter hand nam, was het niet zo wonderlijk, dat men hem al spoedig verzocht als beschermheer op te treden en goed te keuren, dat zijn naam aan de vereniging werd gegeven.

Op 2 november 1862 kwam zijn toestemming af. Inmiddels had de vereniging zich reeds getooid met de naam Rederijderskamer en de zinspreuk Steeds Beter aanvaard. Bij een feestelijke reünie in 1863 kwam Jan van Beers, inmiddels tot erelid benoemd, op bezoek en vijf jaar later werd dit bezoek herhaald. Bij het 25-jarig bestaan van de Kamer, twee jaar voor de dood van de dichter, hield Jan van Beers zelf de feestrede en vereerde hij de Kamer met een geleghedsvers.

RESTAURATIE EEMNESSER KERK

Eén van de fraaiste utrechtse dorpstorens is ongetwijfeld die van de kerk te Eemnes-Buiten, een toren uit de serie Amerongen, Houten, Loenen, Soest. Deze toren is enkele jaren geleden met hulp van Monumentenzorg gerestaureerd en thans heeft men de kerk onderhanden genomen. Het is geen groot of zeldzaam monument maar het is een, mede door zijn ligging te midden van een groep mooie dorpshuizen, charmante kerk, hetgeen de leden van Oud-Utrecht kunnen bevestigen, die enige jaren geleden deelnamen aan een excursie naar Eemnes en Bunschoten.

Het éénbeukige gothische gebouw heeft al eerder een restauratie ondergaan, namelijk omstreeks 1600, nadat de kerk tijdens de tachtigjarige oorlog blijkbaar geheel was uitgebrand. Van die eerste restauratie stamt ook het zeer fraaie zeventiende eeuwse interieur (meubilair en bekapping).

Tijdens de thans aangevangen restauratie zullen aanzienlijke verminkingen, die in de loop der jaren aan het gebouw waren toegebracht, ongedaan worden gemaakt.

VILLA CHAREMA

Onder verwijzing naar mededelingen in de maandbladen van juli en september over de herkomst van de naam der villa Charema te Zeist, bereikte ons door tussenkomst van de Van de Poll-stichting te Zeist een opheldering dienaangaande van de congregatie der Broeders van Liefde.

„Wat de naamgeving van ons huis betreft — zo schrijft men — was het ons uit mededelingen van de familie Dreesmann bekend, dat „Charema” — uit te spreken „sjarema” — was samengesteld uit de beginletters der voornamen van ouders en kinderen Dreesmann: Christina (moeder), Haary (zoon), Antonia (dochter), Riehard (vader), Elisabeth (dochter), Margaretha (dochter), Anna (dochter). Ter verkrijging van een uitspreekbare naam werd niet de hiërarchische volgorde der namen in acht genomen.”

Of de naamgeving verband kon houden met de door de heer Van Nieuwenhuysen genoemde gastvrijheid, verleend aan de pauselijke nuntius ter gelegenheid van het eucharistisch congres, kon men niet bevestigen. Enkele lezers menen dat het hier niet de heer Dreesmann te Zeist betrof maar „graaf Willem Dreesmann” te Bussum.